

ПРЕ УСТРОЙСТВОТО И ЛИТЕРАТУРНАТА НАУКА

Припомняме въпросите от анкетата, започната в кн. 10/1988 г. на сп. „Литературна мисъл“. Отговорите поместваме по реда на получаването им.

1. Кои са според Вас най-важните проблеми, които българското литературознание трябва да реши?
2. Какво трябва да се промени в подхода към литературното наследство?
3. Как да се повиши авторитетът на съвременната ни литературна критика и да се обвърже тя по-здраво с народната оценка?
4. С кои остарели стереотипи на мисленето и организацията в литературната наука трябва да се разделим?
5. Съществуват ли в литературознанието опити за „самооценка“, има ли случаи, в които литературната наука се е откъснала от практиката; какви са преobraженията на монолизма в литературознанието?
6. Смятате ли, че расте идейната и художествената подготовка на младите литературоведи и какво още трябва да се усъвършенствува при работата с тях?
7. По какви пътища се усвоява у нас световният литературоведски опит и какво още не ни достига в тази област?
8. Посочете най-силните страни на съвременната българска литературна наука в развитието ѝ след Априлския пленум на ЦК на БКП през 1956 г.
9. Съществуват ли излишни прегради пред плурализма на мненията в литературознанието?
10. Кой въпрос бихте желали сами да формулирате и да развие?

ГЕОРГИ ЦАНКОВ:

Не се чувствавам достатъчно зрял, за да давам съвети и оценки. Мога да разкажа само нещо за собствените си литературоведски разбирания. Убеден съм, че всичко трябва да започне с отличното познаване на фактите. Не могат да се правят обобщения за един литературен период, без да се познава детайлно историческата епоха, без да се изследват всички причини за литературните конфликти. Често пъти у нас се подхожда с предубеждение към някой автор; преди да е потънал в материята, литературоведът вече има своя теория и уверено нагласява фактите към предварителното си построение. Стигна се дотам, че за почти всички големи български писатели от миналото вече съществуват клиширани определения и всяко съществено отклонение от тях се възприема като ерес. Нямаме право да анализираме класиката с предубеждение: възможно е всички авторитети да са против нас, но ако притежаваме неоспорими факти, които подкрепят новаторска теза, длъжни сме да защитим своето откритие. И въобще има ли смисъл да се пишат статии, в които не се казва нищо ново, а се предъвкват стари истини. С тягостно чувство чета популяризаторски преповтаряния на отдавна известни постановки за творци като Ботев, Смирненски, Вапцаров... По време на кръгли годишнини се развихря ис-

тинско словоблудство. И в същото време не приемам и откровено маниерните изследвания, в които — за да се каже уж „гениална“ новост — фактите се изопачават, грядат се причудливи и полуалхимични структури. Има литератори, които се гордеят най-вече с умението си да заменят всяка човешка дума с плашеща чуждица. Не смятам, че литературната наука може и трябва да обслужва „малцина избраници“. Особено пък днес — когато няма нищо по-важно от демократизацията на всички бюрократични институции. Херметизмът и празнотумството са еднакво вредни за авторитета на литературознанието. Читателите очакват да им върнем забравени имена от покритите с прах книги. Десетилетия са ги учили, че трябва да помнят и да ценят само няколко имена, а учебническите анализи на класическите творби са отблъснали поколения млади хора от шедевровете на литературата ни. За себе си съм убеден, че е време не за лабораторни анализи, а за развълнувана, бих казал дори — възрожденска критика, която да извади от забравата не само личности, но и покритите с христоматиен гланц произведения. Разкрепостеното мислене може да намери най-верните основания за исторически оптимизъм в драматичните литературни борби на предходните ни. Истинска школа за патриотизъм е гражданската линия в нашата литература — въпреки идейните им различия големите ни писатели никога не са изменяли на демократичните традиции. А имаше години, в които изкуствено се опитвахме да ги превърнем в антагонисти, вместо да търсим единството на противоположностите.

Мечтата ми е изследването върху литературен проблем да следва романовата композиция — да има привлекателен и актуален сюжет, да разкрива драматични конфликти, да провокира читателите към активно съавторство. Безсмислено е да водим безкрайни спорове за периодизации и методи, това са вътрешноорганизационни проблеми на „гилдията“. Дължни сме да атакуваме съзнанието на читателите преди всичко с хуманитарна информация, да търсим в книгите всичко онова, което ги прави необходими и полезни за човешкия живот. Сега са поставени на изпитание нашата философска, естетическа, политическа подготовка, нашият професионализъм, нашата нравственост. Премълчаването или омаловажаването на натрупаната тревога в писателските послания е престъпление, не трябва да се примиряваме и с манипулирането на естетическата информация. Последниците от тези „невинни прегрешения“ на литературната ни наука са труднопоправими — етикетирането на класиците се прехвърля и върху територията на съвременната литература. Парадността на изводите често пъти отблъсква хората от действително значими книги, защото доверието в нашия критически апарат е подкопано. Има автори, за които от години (откакто са на ръководни постове) се пише все по един и същи начин, а новите им произведения неизменно се обявяват за превъзходящи всичко останало. Така, от една страна, великолепни писатели не получават истинска проблемна оценка, а други пък биват незаслужено разхвалени. Не по-малко страшна е и другата крайност — позата на „правдолюбците“, които бездоказателствено чернят съвременния ни литературен живот и вдигат шум около случайни, псевдомодерни и ерзацкритични творби. Тези неестествени, конюнктурни явления затъмняват реалните стойности, получава се така, че щом известен писател почине, за него почти мигом забравят (той вече не може да бъде страна в групите „страсти“).

Немалко наши литературоведи разглеждат българската литература изолирано от световния литературен процес. Тъй както за някои писатели световните писателски срещи в София са само празно прахосване на средства, така и чуждият художествен опит е нежелан. Страхът от сравнението е разбираем, но трудно извиним комплекс, срещу който сме длъжни да се борим. Още повече, че несъмнено имаме в литературата си хуманитарно богатство, което не отстъпва на „чуждоземното“, а при компетентно компаративно изследване би се открило още по-ярко. Затова мисля, че само ще спечелим, ако разкрием и разширим сферата на изследванията си отвъд криворазбрания „провинциализъм“. Много ни пречи вечният страх да не сбъркаме, да не направим „идеологически грешки“, но трябва да се научим

добре да разбираме и прилагаме инструментариума на социалистическия плурализъм — да прочетем отново нашата социалистическа класика, за да се убедим, че голямата литература никога не е била подвластна на догматизма, а още по-малко — на реакционни идеи.

Казаното дотук в никакъв случай не означава, че бъдещето е на онези литературоведи, които подложат на безмилостна преоценка съществуващата йерархия на литературните ценности. „Херостратството“ не може да роди вкусни плодове. Ако някой се опита да убеди милионите читатели, че не Ботев и Вазов, не Йовков и Елин Пелин, не Смирненски и Вапцаров са духовната съвест на нацията, очаква го тежко разочарование. Да се върви по-нататък, за мен е възможно само ако се осмисли градивно натрупаният опит на българската литературна наука от Възраждането насам, на марксистическото ни литературознание. Готов съм да приема всякакъв тип изследване, ако то може да бъде наречено „човекознание“, т. е. ако провокира благородството на човешкия дух. А за това е необходимо завинаги да се откажем от голото фразьорство и от диничната позиция на безпогрешни съдници. Искане ми се да превърнем научните си занимания в съкровено търсене на цялата истина за литературата и за времето, в което живеем.

АЛЕКСАНДЪР ПАНОВ:

1. Кои са според вас най-важните проблеми, които българското литературознание трябва да реши?

Да преодолее домораслите критерии, да излезе като равноправен участник в световния диалог, който по същността си представлява съвременното литературознание, да се освободи от комплексите си, че има зони, които „не са лъжица за неговата уста“.

2. Какво трябва да се промени в подхода към литературното наследство?

Преди всичко да престанем за гледаме на него като към „наследство“, т. е. като на някакъв „предмет“, който е даден в своята „вещественост“, и оттук нататък ни предстои само обективно и добросъвестно да го описваме. Миналото на литературата, както и нейното настояще, е жив процес, който съвсем не се изчерпва само с текстовете на произведенията и тяхната рецепция. Именно търсенето на достатъчно адекватни подходи към разкриването на този жив процес, включително до реконструкцията на читателските светове, които той създава (защото литературата съществува обективно единствено в читателския свят, който е успяла да създаде), е пътят за обновяване на подхода ни не само към миналото, но и към настоящето на литературата, защото не са рядко случанте, когато откриваме у себе си живи и здрави явления, които смятаме, че вече са изчезнали. Лично от своя опит мога да споделя, че миналото може да се разкрие в най-неочаквана светлина, стига да излезеш от предъвкваните общи фрази, от предубежденията, от смятаните за „табу“ зони, от директивните насоки за възприемане на една или друга творба, или дори на цяла школа, направление или автор. Просто трябва вече да разберем, че за нас миналото ще е такова, каквото сами пожелаем да го видим, и в това е целият въпрос — какво искаме да го видим и какво от него искаме да притежаваме. Струва ми се, че е вече дошъл моментът за зряло насочване към пълнота и всеобхватност на погледа.

3. Как да се повиши авторитетът на съвременната ни литературна критика и да се обвърже тя по-здраво с народната оценка?

Първо, що е „народна оценка“ — мнението на малокултурния читател, който разграбва поредния съмнителен бестселър? Или все пак онова, което се изгражда трудно и мъчително, но според истинските духовни нужди на народа и нацията, които често пъти множеството само трудно разпознава? Та няма критикът не е именно този, който трябва да формира и изразява народната оценка? Във всяко зряло общество има достатъчно ясен критерий за истинска духовна стойност и за „обик-

новена“ популярност. Често пъти масовата популярност на голямата творба идва трудно и това е съвсем естествено и закономерно. Но у нас често пъти се спекулира с „разминаването“ между оценката на критиката и дългата опашка пред книжарниците. Но за това е виновна самата критика. Защото тя за съжаление дава често пъти доказателства за неадекватна оценка. В такива случаи се говори за морал, за конюнктура, за административно-шуро-баджанашка мафия и пр. Това, разбира се, са важни неща, които трябва да се преодоляват. Но мене все пак най-много ме е страх от онзи честен пред себе си критик (когото поради това не можем да обвиним в неморалност), който ще хареса конюнктурната творба или пък ще отхвърли новаторската, просто защото дотолкова му стигат художественият усет и умениято да чете художествен текст, професионалното умение за анализ, познаването на същностните проблеми на обществото, в което живее, или пък просто робува на някоя хубава като израз, но закостеняла и догматизирана идея, която му пречи да види истинското в литературата. Често сме склонни да забравяме, че критиката, преди да бъде „съдник“, „ръководител на литературния процес“, е просто умение да се чете, че критикът е преди всичко професионален читател и че от това, какъв читател е той, ще зависи какви ще бъдат и останалите читатели на книгата. За съжаление твърде малко са истинските читатели в нашата критика. . .

4. С кои остарели стереотипи на мисленето и организацията на литературната наука трябва да се разделим?

Остарял е стереотипът, че обектът на литературознанието е ясен и „на разположение“. Напротив — той винаги трябва да се дефинира при всяка конкретна тема, защото само така ще можем да погледнем наистина към новото и неизвестното. Този, който знае къде е неизвестното, вече е направил своето най-важно научно откритие. Остаряла е и представата, че някъде в края на научното изследване трябва да ни чака окончателната истина за нещата, която ние ще напишем в книгата си за вечно ползуване. За разлика от политиката консенсусът е вреден в науката, на нея ѝ е необходима алтернативност, защото абсолютната истина, макар и обективно съществуваща, за земния човек е дадена винаги само „като възможност“.

По въпроса за организацията на изследването, струва ми се, трябва напълно да забравим инерцията, че някой друг ще трябва да ни организира работата, а ние само да я вършим. Принциплът на доброволност, избираемост и самоинициатива трябва да станат водещи при програмната организация на научния труд, която да го оптимизира по всички линии — икономически, организационни и творчески. Трябва да създадем такава атмосфера, при която „мъртвите души“ естествено да отпаднат, а истинският учен да започне най-после да гледа на живота с достойнство, което се дължи на собствената му способност да изгражда духовното и материалното си благополучие като човек и гражданин, а не да се оглежда кога „отгоре“ ще се сетят да му повишат обществения авторитет чрез административно повишаване на заплатата.

5. Съществуват ли в литературознанието опити за „самооценка“, има ли случаи, в които литературната наука да се е откъснала от практиката; какви са преобращенията на монополизма в литературознанието?

„Самооценка“ ще съществува дотогава, докато липсва обективна оценка, а тя липсва на практика, защото липсва истинският литературоведски диалог, и то не само у нас, а на световната сцена. Само в една такава ситуация на „идеалния разговор“ ще може обективно да се оцени личният принос на всеки от нас. Така че проблемите на „самооценката“ са далече по-сложни от онези корисни и дребни намерения на някои люде, за които въпросът намеква. По въпроса за откъсването от практиката тук има един много ясен и прост критерий. Няма качествен духовен продукт, който независимо от привидната си абстрактност в края на краищата да не доведе до важни, понякога и революционни промени в практиката, променяйки основите на нашето мислене. И в същото време няма такава сила, която да направи практически въздействащо безкрилото и безсмислено глаголуване, колкото

и то да се обявява за „актуално“, „практически необходимо“ и пр. Въпросът в случая е: не практично или непрактично, а качествено или некачествено?

За мен монополизмът е страшен само когато ограничава алтернативността в мисленето. Всякакви други неща, като себустройване, заемане на множество ръководни постове с цел облаги, запазване на периметри в науката и пр., са неща дребни като подбудите, които ги подхранват. Но трябва да си признаем, че и дребните неща могат да бъдат много досадни и да обръщат голямата кола като „малките камъчета“.

7. По какви пътища се усвоява у нас световният литературоведски опит и какво още не ни достига в тази област?

Още самият въпрос е зареден с комплекс за малоценност, който се засилва още повече от констатацията, че у нас няма равноправен диалог със света, а само „изучаване на опит“, което изучаване пък е преди всичко на гурбетчийски начала. Един реален обмен на учени, които да усъвършенствуват знанията си в световните научни центрове, е все още утопия за нас. Да не говорим за ограничените възможности за навременна и пълна информация — книги, списания, анотации. Все още ние събираме библиографията си най-вече с налучкване и по добрата воля на колегата, който ще ти каже какво е прочел напоследък. А в литературознанието е необходим един задължителен корпус от научни трудове, който да е прочетен и усвоен от всекиго — за да се разбираме, като говорим. А това означава, че и нашите собствени писания трябва да говорят на същия език, на който говори световната наука — имам предвид не толкова терминологията, колкото начините, по които се мисли и говори за литературата. Да се отстояват собствените позиции в литературознанието, е възможно само тогава, когато хората се разбират и могат да съпоставят своите гледни точки. В противен случай ще се получи това, което за съжаление сега у нас се получава най-често: еkleктика, смесване на понятия, гледни точки, методологически позиции от различни системи, използване на редица литературоведски понятия безкритично и нетворчески и т. н., което е сериозна опасност пред истински творческият характер на научната работа. Допреди няколко години се страхувахме много от разните „изми“, но сега вече, надявам се, стана ясно, че не „измите“ са виновни и че макар и ограничени, както е всяка гледна точка, те са били етапи в литературознанието, а слепото и безкрило подражание, за което са виновни не световният опит и недостигът от него, а все същият този комплекс за малоценност, който ни пречи да работим нещо свое, та макар и малко, вместо да се опитваме непрекъснато да се правим на „много учени“.

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ:

1. В литературната наука, пък и въобще в литературата решаването на проблемите не става с постановления „отгоре“. В този смисъл виждам ползата от настоящата анкета, а и от конкретния въпрос. Смятам, че всяко време поставя все нови и нови проблеми пред литературознанието. Ако описателството и фактологизмът са вече отминал етап, то сега идва моментът всичко това да се синтезира, да се съчетае емпиричното с теоретичното, отчитайки, разбира се, както спецификата на българското литературно развитие, така и чуждия опит (искам да кажа, че съм против механичното пренасяне на модни теории, без да се познава в пълнота собствената литературна история). Друг е въпросът, доколко сме приключили с описателството, със събирането и анализването на отделните художествени факти и явления от миналото. Дори това, че тепърва се проучва литературата в периодичния печат, говори достатъчно красноречиво. . . Все пак, ако трябва конкретно да изброя: периодизацията; отношението литература и други изкуства (въпросът опира до единството в развитието на културата въобще); отношението между документ (архив), лично творчество (съдба, мисия в изкуството) и литературен (социо-

културен) процес; отношението между „второшелонни“ и „първошелонни“ творци (т. е. да се гледа на литературната история като на цялостен масив, а не като на сбор от „възлови“ процеси и автори плюс т. нар. „и други“).

2. Всичко изброено по-горе в по-малка или по-голяма степен засяга въпроса за литературноисторическото ни мислене. Какво означава литературно наследство и докъде се простира то? Ако Иван Вазов безспорно принадлежи към литературното наследство, не принадлежи ли към него и Иван П. Йончев? Ами Нягул Семков? И как ще оправдаем твърдението, че първият принадлежи, вторият по-малко, а третият — въобще не? Смятам, че трябва да скъсаме с криворазбрания аристократичен подход, избиращ определени автори, направления и пр. като достойни за внимание, а подминаващ или даже по-лошото — неподозиращ наличието на други. Това, че Добри Немиров според някои „капацитети“ не е дисертабилен автор, не означава, че такъв автор няма. Или признаването на съществуването му става с предварително подготвения етикет „буржоазен“, с който етикет той трябва да си върви до второ пришествие. Ще го споменават в някакви общи списъци, дебелите списания ще отлагат за неопределен период публикуването на статии за него, капацитетите ще го анатемосват, а научните съвети ще казват, че е още рано да опираме до него. Литературното наследство не съществува нито заради нечие удобство, нито за да служи на нашите научни и ведомствени кариери. То е факт, който се нуждае от изследване, от включване на произведенията му в издателските планове, въобще от въвеждане в социокултурно обръщение.

3 и 4. Един пример. Когато излезе необичайна книга (художествена), нарушаваща и като проблематика, и като език добрите стари правила за „средно“ ниво — литературната критика обикновено се ослушва. По-точно изчаква нечие авторитетно мнение, което да бъде равностойно на присъда. Когато въпросният авторитет се произнесе публично, това се смята за официална оценка, с която не бива да се спори. Тя е окончателна. И тогава се втурват сръчните клакьори, съответно хвалещи или ругаещи. Схемата, разбира се, е опростена, но пък за сметка на това е вярна. В литературознанието нещата са модифицирани по съответния начин. Повтарят се, скрито или явно се цитират устойчиви идеи и постановки, изречени от титуловани глави, независимо от доказаната им архаичност. „Доразвиват“ се готови формулировки и така се гледат „научни“ приноси. Ето как добре овладяното старо се представя, мимикрира като уж ново. Докато истински новото се посреща наострено, с недоверие, прерастващо често в открита конфронтация. Навремето д-р Кръстев постави въпроса за „млади“ и „стари“ в литературата. Смятам, че сега не става дума за противопоставяне на поколенията, а за обединяване на усилията, за благородно съперничество, за веротърпимост на литературното поле. Нека критериите да бъдат художествени, а не конюнктурно-йерархически. По този път ще укрепне и читателското доверие в критиката и литературната наука, независимо съгласна или не ще бъде публиката с нашите постановки и оценки.

5. Що се отнася до монополизма, въпросът е свързан с предшествуващите. В изкуството (защото литературознанието и критиката също са вид изкуство) по принцип изглежда невъзможно упражняването на монопол. Тук е валиден принципът на свободната конкуренция. На практика обаче „корифите“ в дадена тематика и проблематика често заделят за себе си лъвския ѝ пай, а за „зайците“ оставят периферийни (според тяхната си корифеевска класификация) проблемчета, където се иска уморително и досадно ровичкане, траещо с години и носещо минимални дивиденди.

Относно самооценката. Литературознанието действително доста се занимава само със себе си. Но нека не забравяме, че напоследък то все повече обръща поглед към другите, извънфилологическите дисциплини — психология, социология, философия — които пък са обвързани с човешката практика, с обществените и личностните взаимоотношения. Лично за мен един гъмжащ от учени термини литературоведски или критически текст, лишен от живеча на съпреживяването, от духа

на времето, за което (и в което!) говори, губи много от своята комуникативност — определящ компонент в диалога автор—читател. Съвсем не съм противник на теорията, само съм срещу претенциозността при боравенето с нея, прикриваща нечия естетическа и мисловна безпомощност.

6. Вече отбелязах, че съм против делението на „млади“ и „стари“, затова ще развия въпроса в друга посока. Доколкото литературната критика (и въобще литературознанието) е *литература за литературата*, на нея е съдено да интерпретира със своите средства онова, което художествената практика ѝ „подава“. Не съм привърженик на схващането, че слабата литература завишава равнището на критиката, спорно е и обратното. С други думи, ако изязната ни словесност заобикаля проблемите на съвременността, ако отказва да мисли политически и социално (а само имитира), ако еталон за нея е количеството на отпечатаните произведения и страниците им, не бива да очакваме от критиката да свърши работата ѝ, колкото и идейно и художествено да е подготвена. Критиката може да очертае общата картина, да анализира конкретните творби, да посочи възможните пътища за излизане от кризата. За това също се изискват талант и позиция. У нас преобладава племето на предпазливите критици, а истинското преустройство предполага дързост и прямота. Иначе не ни липсват нито умни, нито идейно и естетически подготвени литературоведи, между които и немалко млади. Но повечето от тях работят предимно в областта на наследството ни, на литературната теория и избягват стълкновение със съвременността. Не мога да дам рецепти за подобрене, струва ми се, че в литературознанието ни сега царят относителен покой, граничещ с униние. От него може да се излезе само чрез трус.

7. Мога да кажа единствено, че световният литературоведски опит се усвоява от ония, които искат да го усвоят. На пръсти се броят тия, дето не само са го усвоили, но и творчески го преосмислят на наш терен. Няма да е преувеличено твърдението, че сме изостанали, че се радваме, когато у нас се появяват неща, издавани в съответната чужда държава преди 20, 30, че и повече години. Да не зачеквам и друга болна тема — по какво учат студентите. Повечето е безнадеждно остаряло и мирише на догматизъм. Мнозина са склонни да обвиняват издателствата. И имат основание. Но нека не забравяме, че над издателствата стоят институции, в които работят учени. Те от своя страна членуват в съответните редакционни съвети, а са и автори. Често пъти се получава така, че по тяхна препоръка вместо ценното, новото, световното се издава и преиздава нашенското, което — меко казано — невинаги носи най-актуална и научна по стойност информация. Световната хартиена криза засегна остро и нас, но се питам как става тъй, че за четвъртото и петото издание на нечии академически трудове хартия има, а за насъщо необходимата литература (преводна и родна) тя липсва. Не съм черногледец и виждам как в последните десетина години се извърши истински „бум“ именно по отношение на преводната научна книжнина. Дано моето поколение — приближаващо вече четиридесетте и нямамо късмета да прекоси планетата и да изучи по няколко чужди езика — доживее да има в библиотеката си онова от световната литературоведска съкровищница, което му е липсвало.

8 и 9. Всички знаят каква огромна работа беше извършена след Април 1956 г. и за преосмисляне на литературното ни наследство, и за разкрепостяване на духовете, и за утвърждаване на истински талантливото. По традиция там, където най-много е направено, предстои най-много да се прави. Нека не забравяме, че принципът на плурализма в мненията и за литературознанието бе дело на Априлския пленум. Този принцип никога и от никого не е отменян и за тия, които се смятат за единствена и последна инстанция, няма да бъде лошо да им го повторим пак. Струва си да го правим — в името на истината.